

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора
Бичкової Світлани Сергіївни
на дисертацію Сидоренко Наталії Олександрівни на тему «Органи та особи,
яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у
цивільному процесі України»,
подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії
внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08
«Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, не можна вважати новелою цивільного судочинства. Проте, незважаючи на достатньо тривалий час регламентації у цивільному процесуальному законодавстві України, наявність окремих наукових досліджень щодо такої участі, відповідний інститут залишається чи одним із найпроблемніших при застосуванні нормативних приписів на практиці. Крім того, законодавчі положення, присвячені органам та особам, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, постійно оновлюються.

Враховуючи зазначене, а також той факт, що деякі проблеми, пов'язані із указаними органами та особами, на сьогодні залишаються невирішеними, незважаючи на їх актуальність і нагальну потребу у розв'язанні (наприклад, питання щодо системи таких органів та осіб, їх процесуальним статусом залежно від форм їх участі у цивільних справах), обрана дисертанткою тема є вкрай актуальною, а отже, своєчасність дослідження відповідної теми не викликає сумнівів.

Оцінка наукового рівня дисертації та наукових публікацій здобувача. Н. О. Сидоренко володіє необхідними кваліфікаційними компетентностями та навичками наукової роботи, що дозволило їй чітко визначити об'єкт і предмет дослідження, сформулювати його мету й завдання, а також правильно обрати послідовність і підходи до їх вирішення, методи наукового пошуку. Це допомогло дисертантці досягти поставленої мети, вирішити всі визначені при підготовці роботи завдання, і провести дослідження, в результаті якого отримано нові наукові

результати, що мають значення для розвитку правової науки.

Основні наукові положення, висновки та рекомендації дисертації мають достатнє теоретичне та методологічне підґрунтя.

Аргументованість висновків і пропозицій авторки підтверджується аналізом значної кількості фундаментальних і новітніх наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених, що присвячені проблематиці сприйняття, теоретичного обґрунтування й аналізу законодавчої регламентації інституту участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, і його реалізації під час розгляду і вирішення цивільних справ.

Переважна більшість положень, висновків і пропозицій авторки, що відображені в дисертації, належним чином сформульовані та є такими, що їх можна визнати обґрунтованими.

Основні результати дисертаційного дослідження висвітлені в 12 публікаціях, зокрема, у 4 наукових статтях у фахових виданнях України, а також у тезах 8 доповідей на наукових заходах.

Загалом слід відзначити, що дисертація Н. О. Сидоренко на тему «Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у цивільному процесі України» виконана на належному науковому рівні.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Дисертація Н. О. Сидоренко є одним із перших саме комплексних досліджень, присвячених органам та особам, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у цивільному процесі України. За результатами наукової роботи здобувачкою сформульовані положення, висновки та пропозиції, що містять наукову новизну різного ступеню.

Зокрема, заслуговує на підтримку положення щодо процесуальної форми участі кожного окремого суб'єкта, що входить до складу органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, яка визначається передбаченими законом формами вступу у справу (звернення до суду з позовом (заявою) за власною ініціативою, вступ у справу, провадження в якій відкрито за позовом іншої особи, залучення судом до участі у справі або участь у справі за

своєю ініціативою для подання висновків), а також підставами та повноваженнями такого суб'єкта здійснювати відповідні функції у цивільному процесі.

Слушним є судження авторки, згідно із яким цивільну процесуальну дієздатність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можна класифікувати за характером здійснення цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків на безпосередню – у разі участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб: 1) особисто (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, фізичні особи); 2) шляхом самопредставництва юридичної особи (НАЗК, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, юридичні особи) та опосередковану – у разі участі у судовому процесі відповідних органів та осіб через представника (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, НАЗК, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, юридичні особи, фізичні особи).

Таким, що відповідає реаліям правозастосування, є висновок Н. О. Сидоренко про необхідність зміни поняття «представництво» на «здійснення захисту» інтересів такими суб'єктами у судовому процесі, як прокурор і НАЗК.

Також ми майже повністю поділяємо позицію Н. О. Сидоренко про те, що цивільна процесуальна правосуб'єктність органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, що передбачає можливість звернення таких органів та осіб до суду з позовом (заявою) в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах на підставах та в процесуальній формі, визначених законом, набуття ними відповідного цивільного процесуального статусу, що охоплює загальні та спеціальні процесуальні права та обов'язки, а також у випадках, встановлених цивільним процесуальним законодавством України, його зміни на статус позивача та складається з двох елементів – цивільної процесуальної правоздатності та цивільної процесуальної дієздатності, остання з яких включає цивільну процесуальну відповідальність.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Всі сформульовані в

дисертаційній роботі положення, висновки та пропозиції є належним чином обґрунтованими, переважною більшістю мають достатній ступінь наукової новизни, а також є важливими для правозастосовної практики. Це впливає з того, що дисертантка використала багатий арсенал загальнонаукових і спеціально-правових методів, а також опрацювала необхідний емпіричний матеріал.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. Оцінюючи дисертацію, необхідно констатувати досягнення авторкою поставленої дослідницької мети, адже в дисертації розроблено теоретичні засади інституту органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, опрацювання обґрунтованих у науковому аспекті пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства України у відповідному контексті. В результаті Н. О. Сидоренко сформульовані висновки, практичні пропозиції та конкретні рекомендації для ефективного застосування положень чинного українського законодавства, що регламентує участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, а також усунення окремих прогалин правового регулювання такої участі.

Про досягнення мети дисертації свідчить й виконання всіх поставлених при її написанні завдань.

Цьому сприяло системне застосування дисертанткою загальнонаукових і спеціальних методів пізнання правових явищ, зокрема, історичного, логічного, порівняльно-правового, аксіоматичного методів, а також методів узагальнення та аргументації.

Загалом це додатково підкреслює те, що дисертантка опанувала всі ті кваліфікаційні компетентності, що необхідні для здобуття ступеня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Вище уже неодноразово підкреслювалося, що сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають як теоретичне, так і практичне значення, адже можуть бути використані у науково-дослідній роботі, правотворчості, правозастосуванні та освітньому процесі. Додатково це підтверджується наявними

актами впровадження результатів дисертації Н. О. Сидоренко.

Оцінка змісту дисертації та її завершеності в цілому. Дисертація Н. О. Сидоренко є цілісним, завершеним науково-теоретичним дослідженням. Вона викладена науковим стилем з дотриманням мовних правил. Структура дисертації відповідає загальній логіці дослідження та визначеним залежно від мети дослідження науковим завданням.

Робота включає анотацію державною та англійською мовами, список публікацій здобувачки за темою дисертації, вступ, три розділи, які містять десять підрозділів, висновки, список використаних джерел (234 найменування на 24 сторінках) та два додатки (на 8 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 259 сторінок.

В Анотації в стислій формі відображені основні результати дослідження й ключові слова. Вона викладена українською та англійською мовами, а також містить перелік публікацій здобувачки, в яких висвітлені основні результати дослідження.

У Вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність й ступінь наукової розробленості, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дисертації й окреслені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, перелічені використані наукові методи, висвітлено наукову новизну отриманих результатів, зазначено про практичне значення дисертації та апробацію матеріалів дисертації, а також анонсовано її структуру.

У Розділі 1 «Теоретичні й методологічні засади дослідження інституту органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у цивільному процесі України» проаналізовано стан наукової розробки та окреслено методологію проведення дослідження указанного інституту, прослідковано генезу його правового регулювання та визначено його регламентацію у законодавстві зарубіжних країн.

У Розділі 2 «Загальна характеристика органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, як учасників справи в цивільному процесі України» особлива увага авторкою зосереджена на цивільній

правосуб'єктності відзначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, її змісті, видах і формах участі цих органів та осіб у цивільному процесі України.

Розділ 3 «Процесуальні особливості участі у цивільному процесі окремих органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб», як свідчить із його назви, присвячений виокремленню й аналізу процесуальних особливостей участі у цивільному процесі Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, прокурора, Національного агентства з питань запобігання корупції, а також органів державної влади, місцевого самоврядування, окремих фізичних та юридичних осіб.

Кожний розділ дисертації завершується висновками, в яких висвітлені основні остаточні підсумки дослідження аспектів, розкритих у ньому, що потім згруповані в остаточних висновках по дисертації.

Список використаних джерел охоплює 234 найменування й викладений на 24 сторінках.

В Додатку А викладено список публікацій здобувачки за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації.

Додаток Б закріпив акти впровадження результатів дисертаційного дослідження Н. О. Сидоренко в освітній процес і наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ, наукову діяльність Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, правозастосовну діяльність адвокатського об'єднання «ЕТОРУМ».

Можна констатувати, що дисертація оформлена відповідно до вимог, які встановлені законодавством до дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії, та є завершеною науковою працею.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Н. О. Сидоренко використовуються і можуть бути й далі використані у науково-дослідній роботі під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; у законотворчій діяльності в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України й інших держав; у правозастосовній діяльності під час розгляду та вирішення цивільних справ за

участю органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб; в освітньому процесі під час викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес», а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом, дисертація Н. О. Сидоренко справляє позитивне враження. Проте окремі аспекти роботи залишаються дискусійними, потребують додаткового аргументування чи пояснення.

1. Зокрема, не можна віднести до найвагоміших результатів дослідження тезу авторки про те, що «органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, наділені комплексом цивільних процесуальних прав та обов'язків, які можна поділити на: 1) загальні цивільні процесуальні права та обов'язки (ст. 43 ЦПК України); 2) спеціальні цивільні процесуальні права та обов'язки (ст. ст. 49, 56, 57 ЦПК України)». Адже це є уже усталеним підходом у доктрині цивільного процесуального права.

2. Дисертантка стверджує, що «необхідними умовами звернення прокурора до суду в інтересах держави у цивільному процесі є: 1) встановлення прокурором факту порушення або загрози порушення законних інтересів держави; 2) наявність визначених законом підстав для звернення прокурора до суду в інтересах держави; 3) відсутність органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах; 4) невиконання або неналежним чином виконання органом, уповноваженим здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, повноважень щодо захисту інтересів держави, якщо відповідний орган наявний».

Проте положення, що вміщені у пункти 3 і 4, є взаємовиключними. Н. О. Сидоренко ж подає указаний перелік як обов'язкову сукупність умов, які мають бути наявними для здійснення прокурором свого повноваження на звернення до суду в інтересах держави в порядку цивільного судочинства.

3. У законодавстві регламентовано загальні засади звернення до суду за захистом (зокрема фізичних осіб) прокурора та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. За своєю суттю такі підстави можна вважати тотожними. Але у роботі авторкою не проведено розмежування випадків, у яких має

ініціювати захист інтересів фізичної особи прокурор, а в яких – омбудсман.

4. Н. О. Сидоренко, на підставі аналізу нормативних приписів, відзначає, що «обов'язкова участь прокурора у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (ч. 2 ст. 341 ЦПК України) обумовлена специфічним характером такої категорії справ і необхідністю здійснення моніторингу дотримання прав та законних інтересів особи під час розгляду справи в суді». На підставі цього авторкою «сформовано висновок, що участь прокурора у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку передбачає додержання загальних правил, передбачених ЦПК України (ч. 3 ст. 294 ЦПК України), що полягає, зокрема, у праві прокурора надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб (п. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК України) та не може здійснюватися у формі надання висновку у справі на виконання своїх повноважень».

Такий висновок є логічним і відповідає чинному законодавству. Хоча, зважаючи на специфіку відповідних справ, доцільно було б розглянути необхідність наділення прокурора не відзначеними правами, а відповідними процесуальними обов'язками. Адже, якщо цей суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин не буде наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб, то є ймовірність незабезпечення належного захисту прав та інтересів особи, стосовно якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

5. Висновок дисертантки про те, що «участь прокурора у цивільному процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, має бути мінімізована з метою гармонізації цивільного процесуального законодавства України з правом ЄС в контексті реалізації принципу змагальності сторін у цивільному судочинстві», не можна вважати повністю розкритим. А тому він потребує додаткової деталізації.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Ознайомившись з дисертацією і публікаціями авторки фактів порушення нею академічної

доброчесності не виявлено. Дисертація Н. О. Сидоренко є оригінальною та виконаною самостійно науковою працею. Всі наукові публікації підготовлені дисертанткою одноособово.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам.
Представлена на здобуття ступеня доктора філософії дисертація на тему «Органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у цивільному процесі України» є комплексним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому отримані науково обґрунтовані результати, що мають наукове й практичне значення. Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та встановленим вимогам, а її автор – Сидоренко Наталія Олександрівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Головний науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
доктор юридичних наук, професор**

Світлана БИЧКОВА